

Poznań 12 maja 2016

Prof. hab. Augustyn Bańka

Poznań

Recenzja rozprawy doktorskiej

Mgr Bartłomieja Iwańczaka

pt. Percepcja wzorców i struktur funkcjonalno-przestrzennych obszaru zurbanizowanego Warszawy

przygotowanej pod kierunkiem

Prof. dr hab. Piotra Wenera

oraz

Prof. dr hab. Marii Lewickiej

Problem percepcji obszaru zurbanizowanego Warszawy ma długą tradycję badawczą czy to w nurcie socjologicznym, architektonicznym, psychologicznym czy geograficznym. Wydaje się, że badania obszaru zurbanizowanego aglomeracji warszawskiej przyciągały uwagę badaczy nie tylko z tej racji, że jest to największy w Polsce jednorodny obszar miejski – w przeciwieństwie do górnośląskiej aglomeracji Silesia, ale także dlatego, iż w tej szczególnej przestrzeni, jak na warunki polskie, upatrywano dobrej okazji do wypróbowywania różnych ideologii urbanistycznych. Niektóre z nich odcisnęły na mieście szczególnie silne piętno, jak chociażby te, które zdominowały na dekady życie w Polsce po drugiej wojnie światowej. Wszystkie ideologie mają to do siebie, że jako światopoglądy determinują nie tylko wizje tworzonej przestrzeni świata, ale także schematy umysłowe jego percepcji i poznawania. Te dwie wizje czasami się pokrywają i są stabilne w czasie. Tak jest np. w Poznaniu, gdzie wytyczona przez Josepha Stubbena ponad sto lat temu koncepcja urbanistyczna przestrzeni miejskiej z dwoma ringami, jest obecnie z powodzeniem i bez większych konfliktów społecznych realizowana. Warszawa pod tym względem jest miastem wyjątkowym i to nie tylko w polskiej skali, bo również w skali europejskiej. Zmienność i

dyskontynuacja różnych ideologii, w tym planistycznych, powoduje różnego rodzaju nieciągłości, takie jak przestrzenne, strukturalne, fizyczne, percepcyjne i umysłowe. Owe dyskontynuacje mają swoje strony ujemne i dodatnie. W przypadku recenzowanej pracy widać wyraźną zmianę pokoleniową i ideologiczną, z którą przychodzi nowe pokolenie. Znamienne jest w tym kontekście pierwsze zdanie recenzowanej dysertacji będące swego rodzaju pokoleniowym „wyznaniem wiary”: „Piętnaście lat temu, jak wielu moich rówieśników, byłem zafascynowany miejskimi symulacjami ekonomicznymi. Były to gry komputerowe, w których gracz ma za zadanie, tak rozwijać wirtualne miasto, aby stało się ono atrakcyjne dla jego mieszkańców”. W przypadku Bartłomieja Iwańczaka mamy więc do czynienia z umysłowością i pracą ukształtowaną już w bardzo dużym stopniu przez metafizykę wirtualną, która w myśleniu o przestrzeni urbanistycznej wykracza daleko poza arystotelesowską metafizykę cielesną. Patrząc z tego punktu widzenia wydaje mi się zasadne i urocze nawet to, czego bardzo nie lubię w pracach naukowych, czyli motto. Bartłomiej Iwańczak zarówno w przytoczonym fragmencie książeczki Italo Calvino *Niewidzialne miasta*, jak w całej swojej dysertacji pt. *Percepcja wzorców i struktur funkcjonalno-przestrzennych obszaru zurbanizowanego Warszawy* prawidłowo odczytuje sens dokonującej się obecnie zmiany świata i adekwatnie reaguje na nią w swoim naukowym światopoglądzie. W związku z tym, Jego własne badania, choć nawiązują do badań empirycznych zrealizowanych w różnym czasie przez innych badaczy reprezentujących różne orientacje naukowe, to jednak różnią się od nich tą szczególną swoistością, jaką jest z jednej strony perspektywa wirtualna, z drugiej multidyscyplinarna.

Konstrukcja pracy

Recenzowana praca pt. *Percepcja wzorców i struktur funkcjonalno-przestrzennych obszaru zurbanizowanego Warszawy* liczy wraz z załącznikami ponad 200 stron i składa się z 8 rozdziałów, oraz obszernej bibliografii. Przedstawia ona projekt badawczy, który jest badaniem percepcji mieszkańców Warszawy. W przeciwieństwie do dotychczasowych badań percepcji przestrzeni Warszawy badania B.Iwańczaka nie analizują jej całościowo w sensie skojarzeń z pojęciem „Warszawa”, ale w konkretnych miejscach widzianych jako pewne konfiguracje powtarzalnych kategorii funkcjonalnych. Omawiane w pracy badania są podbudowane rozważaniami teoretycznymi zgrupowanymi w dwóch rozdziałach. Dwa pierwsze rozdziały, stanowiące część teoretyczną, stanowią wystarczającą podstawę

teoretyczną dla przeprowadzonych badań empirycznych i dobry punkt odniesienia dla interpretacji uzyskanych wyników.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym „Wstęp”, Autor omawia przesłanki, na jakich oparł konstrukcję pracy oraz , cel, zakres, hipotezy i pytania badawcze. Wybrane przez autora przesłanki, stanowiące podstawę konstrukcję całej pracy, to reguły gry oraz powtarzalność układów i struktur. Są one przedstawione w pracy w sposób usystematyzowany, logiczny i przekonujący. Problematyka pracy określona została interdyscyplinarnie, jako analiza zjawisk i relacji zachodzących w przestrzeni miejskiej na styku geografii, geoekologii, architektury, socjologii, psychologii, urbanistyki i informatyki. Wielość wymienionych dyscyplin szczegółowych, włączonych w obszar zainteresowań pracy, autor porządkuje w trzech wątkach badawczych, które stanowią główną konstrukcję pracy: 1 – geograficznym związanym z mapami zróżnicowania struktur funkcjonalno-przestrzennych miasta; 2 – Ch.Alexandra języka wzorców dotyczącym własności, jakim powinno odpowiadać miasto o dobrej formie, oraz 3 – psychologicznym dotyczącym wartościowania przestrzeni. Jako cel badań Autor podaje poszukiwanie związku między oceną i strukturą przestrzenno-funkcjonalną miasta oraz między oceną mieszkańców i wzorcami wywiedzionymi z języka wzorców Alexandra. Tak określony cel badań nie budzi żadnych zastrzeżeń teoretycznych ani wątpliwości metodologicznych. W rozdziale tym doktorant formułuje pięć pytań badawczych i trzy hipotezy badawcze: 1 – zależności między strukturami funkcjonalno-przestrzennymi miasta a wartościowaniem przestrzeni, 2 – zależności między wzorcami teoretycznymi opartymi na języku wzorców Alexanda, oraz 3 – zależności między determinantami struktury funkcjonalno-przestrzennej a rozmieszczeniem ocen i wzorców. Wszystkie pytania i hipotezy badawcze podporządkowane są kluczowemu w pracy pytaniu o związek pomiędzy strukturą funkcjonalną miejsc, rozpoznanymi w nich wzorcami i wyrażanymi przez mieszkańców ocenami.

W rozdziale drugim zatytułowanym „Główne koncepcje teoretyczne” Autor opisuje i wyjaśnia podstawowe definicje przestrzeni, krajobrazu, miasta i miejsca. Do tych rozważań opartych na dobrej znajomości literatury przedmiotu nie można mieć zastrzeżeń, no może z wyjątkiem jednej kwestii. Otóż w pracy trochę bezrefleksyjnie powielany jest stereotyp utrwalony w architekturze krajobrazu, że krajobraz to widok, a widok to percepcja wzrokowa. Ten stereotyp implikuje szereg kontrowersji. Po pierwsze, czy krajobraz jako „obraz kraju” może i powinien być zredukowany do widoku i percepcji wzrokowej. A co z osobami głuchoślepy? Czy dla nich kategoria „krajobraz” nie istnieje? Dalej, czy moduł sensoryczny wzroku jest jedyną funkcjonalną podstawą krajobrazu? Na to pytanie uroczo

odpowiada chociażby cytowany przez doktoranta Italo Calvino. Jak podaje autor *Niewidzialnych miast* marynarze w dawnych czasach rozpoznawali to, do jakiego portu przybyli i w jakiej znajdują się dzielnicy miasta nie na podstawie obserwacji wzrokowej, ale na podstawie węchu. W doświadczaniu przestrzeni miasta i miejsc udział biorą również inne zmysły i warto o tym pamiętać.

W rozdziale drugim dotyczącym podstaw teoretycznych projektu badawczego doktorant analizuje również ważne kwestie odnoszące się do kluczowych w konstrukcji pracy pojęć, takich jak struktury funkcjonalno-przestrzenne miast, planowanie przestrzenne, fotografia w badaniach naukowych, waloryzacja miejsca, ocena afektywna miejsca, narzędzia badań krajobrazowych i percepcja przestrzeni. Szczególne miejsce w swoich rozważaniach teoretycznych Autor przypisał wzorcom przestrzennym – projektowym, obiektowym etc. słusznie uznając, iż problematyka ta jest w Polsce ciągle stosunkowo mało popularna.

Podsumowując część teoretyczną pragnę zaznaczyć, że wszystkie jej fragmenty są napisane erudycyjnie i wskazują na bardzo dobrą znajomość literatury. Ich istotną zaletą jest przedstawienie czytelnikom różnic i podobieństw w różnych dyscyplinach objętych tematem opracowania.

Rozdziały 3 i 4 w części empirycznej zawierają omówienie metodyki własnych badań, konstrukcji narzędzi w trzech wyróżnionych wątkach: geograficznym, psychologicznym oraz teoretycznym języka wzorców. Rozdziały 5 i 6 przedstawiają badania pilotażowe oraz szczegółowo procedurę badawczą. Z kolei rozdziały 7 i 8 referują analizy uzyskanych wyników przeprowadzonych badań oraz wynikające z nich wnioski. Można zatem stwierdzić, że praca z całą pewnością skonstruowana została logicznie i przejrzysto.

Podstawy teoretyczne pracy

W pierwszej części pracy Autor prezentuje stanowiska teoretyczne odnoszące się do trzech wyróżnionych przez siebie wątków badawczych: geograficznego, psychologicznego i teoretycznego języka wzorców. Uwagę zwraca to, że przedstawiane przez doktoranta rozważania nie koncentrują się wyłącznie na wszechstronnym ukazywaniu problemów teoretycznych w każdym wątku z osobna, ale pokazują także relacje między nimi oraz punkty stykowe. Tak kompleksowej analizie zagadnień teoretycznych sprzyja znajomość przez doktoranta zagadnień matematycznych, informatycznych i metodologicznych. Sprawia to, że jego propozycje metodologiczno-teoretyczne są z jednej strony niezwykle spójne z dotychczasowym dorobkiem teoretycznym we wszystkich trzech wątkach, a z drugiej strony

bardzo oryginalne. Mam tutaj na myśli zarówno jego bardzo oryginalne konstrukcje wskaźników struktury, jak i bardzo trafne i oryginalne agregacje wzorców projektowych i ich przekład na reprezentacje graficzne w postaci zdjęć panoramicznych.

Na najwyższym poziomie stoi podrozdział obejmujący analizę teoretyczną języka wzorców projektowych. I chociaż moje uznanie pod adresem doktoranta jest w tym względzie niezwykle duże, to wydaje mi się, że pewne niedociągnięcia w pytaniach teoretycznych daje się tu zauważyć. Świadczą o tym problemy, jakie doktorant napotkał w interpretacji zjawiska równoległości istnienia wzorców w realnej rzeczywistości i w rzeczywistości z jednej strony wirtualnej, a z drugiej językowej. Nierozwiązanie tych problemów na poziomie teoretycznym skutkuje pewnymi konsekwencjami w procedurze badawczej, w interpretacji wyników badawczych oraz wnioskach. Jednym z napotkanych i nierozstrzygniętych przez doktoranta problemów jest kwestia afordancji. Jest to zagadnienie skomplikowane i prawie w ogóle niedyskutowane w polskiej literaturze, toteż nie mam tutaj zamiaru przedstawiać go dogłębnie. Pragnę zauważyć jedynie, że pojęcie to nie było znane Ch. Alexandrowi. Generalnie chodzi o to, czy na zdjęciu, a więc w rzeczywistości wirtualnej, da się pokazać coś, co byłoby analogiem afordancji odkrywanej i przeżywanej w realu. Jest to problem chociażby znanej różnicy seksu na ekranie z seksem w doświadczeniu realnym. W związku z tym powstaje szereg pytań, których tutaj nie sposób wymienić. Po pierwsze, czy ludzi mogą odkrywać afordancje (potencjalne możliwości), które są np. pokazane na zdjęciu w postaci kłody? Kłoda może służyć jako potencjalne siedzisko, ale odkrywanie jego potencjalnych możliwości jest procesem, który nie ogranicza się do oglądu wzrokowego. Możemy, i najczęściej to robimy, sprawdzać dotykiem jego fakturę, wilgotność, sprawdzać czystość i temperaturę etc. W rzeczywistości wirtualnej tych możliwości eksploracji jesteśmy pozbawieni. Doświadczenie zastępuje wyobraźnia. Po drugie, afordancji jako elementów składowych wzorów nie da się opowiedzieć, a przystawalność opisów słownych, wzorców fizycznych i wzorców zachowań może być różna w różnych kulturach. Doktorant na jednym ze zdjęć zmieścił wzorzec „sklepu narożnego z prywatnym sprzedawcą” pokazując jakiś blaszany barak. Pokazanie czegoś takiego nie może dziwić, że u osób badanych taki widok wzbudza obrzydzenie i że generalnie w konsekwencji pokazywanie niektórych wzorców zmniejsza atrakcyjność miejsca. Problem polega na tym, czy blaszany pawilon można w ogóle zakwalifikować do wzorców przestrzennych zapewniających fizyczną jakość miejsc, no i czy można traktować go jako fizyczny analog intencji zaprogramowanej w Alexandra wzorze „sklep na narożniku”?

Ogólnie biorąc, analiza teoretyczna stoi na bardzo wysokim poziomie. Bibliografia obejmuje bardzo wiele pozycji (w tym wiele obcojęzycznych) świadczących o dużym odczytaniu Autora. Źródła zostały dobrane trafnie i w pełni wykorzystane w tekście.

Ocena rozwiązania zagadnienia naukowego

Część badawcza pracy logicznie wynika z części teoretycznej. Podstawowe dla pracy pojęcia zostały zdefiniowane na poziomie teoretycznym adekwatnie do celu i przedmiotu badań. Celem badań było określenie zależności między strukturami funkcjonalno-przestrzennymi miejsc, ich oceną oraz wzorcami zidentyfikowanymi w tych miejscach. Przedstawiona w pracy autorska koncepcja operacjonalizacji badań imponuje wszechstronnością, pomysłowością, obudową matematyczną i dokładnością wykonania. W wątku geograficznym Autor oparł się na źródłowej bazie danych TPD co pozwoliło mu m.in. wyodrębnić funkcjonalne kategorie przestrzenne, skonstruować oryginalny kwestionariusz badawczy, oraz skonstruować bardzo ciekawy wskaźnik przestrzeni pozytywnej. W wątku psychologicznym doktorant wykorzystał własnej konstrukcji kwestionariusz oceny miejsc, a do oceny afektywnej miejsca Russella kołowy model afektywnej oceny miejsc. W składowym wątku teoretycznym doktorant wykorzystał Ch. Alexandra język wzorców projektowych, grupując je wg pięciu kategorii i przynależności do konkretnych zdjęć miejsc za pomocą trzech sędziów kompetentnych. Generalnie, do przeprowadzenia badań Autor wykorzystał cztery grupy narzędzi badawczych, a mianowicie 1 – CAWI (Computer-Assisted Webb Interview) czyli kwestionariusz wywiadu przeprowadzanego w internecie; 2 – narzędzia GIS (Systemu Informacji Geograficznej) w wersji QGIS; 3 – narzędzia statystyczne (korelacji, autokorelacji, analizy regresji, analizy skupień, analizy wariancji, analizy czynnikowej); 4 – narzędzia map poznawczych w postaci ewaluatywnej.

Narzędzia te zostały dobrane trafnie z punktu widzenia badania, wyodrębnionych zmiennych teoretycznych, jak i zoperacjonalizowanych zmiennych empirycznych. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że opracowane i wykorzystane przez Autora narzędzia kwestionariuszowe zostały poddane niezwykle starannej obróbce psychometrycznej. Z kolei inne narzędzia takie jak QGIS poddane zostały niezwykle pracochłonnym procedurom, których efektem są bardzo ciekawe autorskie wskaźniki, będące godnym podziwu dorobkiem samym w sobie.

Procedura i wyniki badań

Zastosowana przez doktoranta procedura badawcza była wieloetapowa i obejmowała badania pilotażowe oraz badania właściwe. Badania pilotażowe objęły punktową weryfikację miejsc, weryfikację spójności obszarów badawczych oraz weryfikację kompletności kwestionariusza przed zawieszeniem go na stronie internetowej. Bardzo rozbudowana procedura badawcza obejmuje aż kilkanaście kroków powiązanych ze sobą w różnych relacjach: wydzielenie kategorii funkcjonalnych, identyfikację struktur, obliczenie numerycznego wskaźnika struktury, dyskretyzację i generalizację, dyskretyzację i generalizację struktur przestrzennych, delimitację obszarów badawczych, wykonanie fotografii i panoram, ocenę ekspercką wzorców, waloryzację. Włożony trud w przygotowanie i realizację tak skomplikowanej procedury badawczej musiał się wiązać z ogromnym nakładem pracy, a uzyskane w jej wyniku rezultaty z powodzeniem starczyłyby na dwa doktoraty.

W badaniach wzięło udział 2 051 respondentów, w tym 65% kobiet i 35% mężczyzn. Badanymi byli mieszkańcy wszystkich dzielnic Warszawy i w różnych kategoriach wiekowych, ale z przewagą osób młodych. Badanie miało charakter internetowy, w związku z tym Doktorant słusznie skrócił po badaniach pilotażowych kwestionariusz wywiadu do minimum. Dzięki zastosowaniu do oceny miejsc zdjęć panoramicznych możliwe było objęcie badaniami gigantycznej liczby, bo wynoszącej aż 1 309 miejsc.

Uzyskane przez Autora wyniki wnoszą istotny wkład, zarówno w części geograficznej i psychologicznej, do dotychczasowej wiedzy na temat przestrzeni obszaru zurbanizowanego Warszawy. Przede wszystkim zrealizowane badania należą do badań nowej generacji wykorzystujących zaawansowane procedury statystyczne i informatyczne. Zdecydowanie nowatorskie są również badania i ich efekty nad wzorcami przestrzennymi. Przeprowadzone przez doktoranta badania i analizy potwierdziły pierwsze dwie z trzech postawionych hipotez oraz dały odpowiedź na wszystkie pięć postawionych pytań. W ten sposób Autorowi udało się osiągnąć podstawowy cel pracy, jakim było określenie relacji między strukturą funkcjonalno-przestrzenną wytypowanych miejsc obszaru zurbanizowanego Warszawy, a ich oceną i występującymi w nich wzorcami. Bezspornym sukcesem doktoranta jest uzyskanie dzięki tym badaniom mapy miejsc lubianych i nielubianych całej Warszawy o nieosiągalnym dotąd poziomie szczegółowości. Oprócz zrealizowania celu głównego pracy, Autorowi udało się też osiągnąć bardzo wartościowe efekty uboczne. Po pierwsze, udało mu się opracować mapę

okresu powstania zabudowy w Warszawie. Po drugie, potwierdzić stabilność wartościowania przestrzeni Warszawy przez mieszkańców przez ostatnie 25 lat.

Od strony formalnej rozprawa została zredagowana bardzo starannie i z dobrym wyczuciem proporcji. Praca jest komunikatywna, czyta się ją dobrze i z przyjemnością mimo bardzo dużej liczby danych empirycznych.

Wniosek

Recenzowana praca pt. *Percepcja wzorców i struktur funkcjonalno-przestrzennych obszaru zurbanizowanego Warszawy* jest od strony warsztatowej niezwykle rzetelna, wyczerpująca i ambitna. Stanowi ważny przyczynek do zrozumienia relacji między strukturą miejsc, ich oceną oraz reprezentowanymi w nich wzorcami projektowymi. Odczytanie Doktoranta w literaturze przedmiotu jest bardzo dobre, a kompetencje metodologiczne wybitne. Wszystko to sprawia, że powstała udana praca, a jej Autor wykazał się wiedzą profesjonalną z zakresu wielu dziedzin, w tym również psychologii. Praca imponuje starannością w doborze i opracowaniu narzędzi badawczych, wnikliwością przeprowadzonych analiz statystycznych i umiejętnością interpretacji uzyskanych wyników.

Dlatego też stwierdzam jednoznacznie, że przedstawiona mi do recenzji rozprawa doktorska pt. *Percepcja wzorców i struktur funkcjonalno-przestrzennych obszaru zurbanizowanego Warszawy* w pełni odpowiada kryteriom określonym w art. 14 ust. 2 pkt 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595 z późn. zm.) i uzasadnia nadanie mgr Bartłomiejowi Iwańczakowi stopnia doktora.

Prof. dr hab. Augustyn Bańka

